
LES 3: GRIEKSE KUNST

Eeuwige Schoonheid

1.000 VOOR CHRISTUS - 300 NA CHRISTUS

Inleiding

In de eerste les zijn we begonnen bij de prehistorie, waar we van stenen tijdperk naar de bronstijd en de ijzertijd zijn gegaan. In die les hebben we onder andere stilgestaan bij het koninkrijk van koning Minos op Kreta en bij koning Agamemnon van Mycene. In de tweede les hebben we uitgebreid gekeken naar het oude Egypte met haar goden en haar kunst volgens de strakke canonregels die 3000 jaar hetzelfde bleven. In deze les gaan we kijken naar het oude Griekenland, waar we zullen zien dat deze Grieken goed hebben gekeken naar de kunst en architectuur van de Egyptenaren en de oude culturen van Mycene en Kreta.

Er ontstond in Griekenland een kunst die de **volkomen schoonheid** en perfectie nastreefde en nog steeds geldt als de belangrijkste standaard voor alle kunststromingen die later volgden. Vandaar dat de oude Griekse kunst zo belangrijk is in de kunstgeschiedenis: deze Griekse kunst bepaalde niet alleen de latere Romeinse kunst maar was ook **de grote inspiratiebron van de Renaissance**. Veel van onze huidige gebouwen hebben nog kenmerken van de Griekse

architectuur en veel van wat wij ‘mooi’ vinden is terug te leiden naar Griekse normen. De Griekse kunst is daarom voor ons herkenbaar en dichterbij dan de Egyptische.

Toen we in de eerste les koning Minos op Kreta bespraken met het verhaal over Theseus en de Minotaur en daarna spraken over koning Agamemnon uit Mycene die ten strijde trok tegen Troje, zagen we dat de archeologen die deze steden ontdekten (Evans voor Kreta en Schliemann voor Mycene en Troje) werden geïnspireerd door een paar boeken. In deze boeken stonden de verhalen van de schrijver **Homerus**, die zo’n 750 jaar voor Christus leefde. Deze **blinde** Homerus beschreef uitgebreide heldenverhalen in rijmvorm, die eeuwenlang van verteller tot verteller gingen. Eigenlijk was Homerus de eerste bekende mannelijke dichter uit de geschiedenis (de eerste bekende auteur was een vrouw, Enheduanna, die al in 2280 voor Christus in Mesopotamië leefde). Of Homerus ze ook echt allemaal zelf heeft gemaakt laten we even in het midden, maar later zijn deze heldenverhalen in twee boeken beschreven (de **Iliad** en de **Odysee**). Daarmee is Griekenland de bakermat voor de literatuur. Mar ook van sportwedstrijden zoals de Olympische Spelen. Van democratie. Van theater. Van wiskunde. Van filosofie.

Ik ga mijn best doen jullie zo begrijpelijk mogelijk door de verschillende stijlperiodes van het oude Griekenland te leiden, waarbij we stil zullen staan bij de Griekse goden en de zo belangrijke architectuurstijlen. Ga er maar eens goed voor zitten.

Het begin: de eerste kolonisten

Na het verval van de culturen van Mycene en Kreta, zo rond 1100 voor Christus, bleven er in Griekenland veel kleine steden over die zich toededen op de visserij en de landbouw. De bevolking nam toe omdat een aantal stammen uit Europa naar Griekenland trokken. Zo waren er de **Doriërs**, die naar het zuidelijkste deel van Griekenland gingen en er de stad **Sparta** stichtten. Er waren de **Ioniërs**, die naar het zuidoosten trokken op het schiereiland Attica en daar de stad **Athene** stichtten. En er waren de **Acoliërs**, die naar de westkust van het huidige Turkije trokken en eilanden als **Lesbos** bevolkten. Omdat de Doriërs en de Ioniërs naast vechtersbazen ook goede zeelui waren, veroverden ze veel eilanden in de Middellandse zee. Elke stad stichtte daar zijn eigen **kolonie**. Als zo’n kolonie sterk groeide ging ze weer op pad om subkolonies te stichten.

Er was echter geen sprake van één koninkrijk die deze steden in heel Griekenland met elkaar verbond, **elke stad had haar eigen paleis en eigen koning**. Soms gingen deze steden elkaar te lijf, al kon er soms wel worden samengewerkt tegen buitenlandse vorsten. Er ontstond een cultuur waarin de mannen hard en dapper moesten zijn en altijd bereid om te strijden. Er werd door de steden veel welvaart bij elkaar veroverd, ook door de vele overvallen op passerende handelsschepen, want de Grieken waren beruchte **piraten**. Door dit vele contact met buitenlandse welvaart en technologie, in combinatie met het gebrek aan een oude nationale cultuur, stonden deze Grieken open voor nieuwe ideeën. Er hoefde geen oude manier van doen voortgezet te worden, ze namen snel dingen over en ze wilden meer **afwisseling**.

Er waren, in tegenstelling tot de Egyptenaren, geen godsdienstige regels of priesters die alle vernieuwingen tegenhiielden. En dat betekende dat er in korte tijd veel vooruitgang geboekt werd in de technologie en de kunst. De kunst werd zelfs afhankelijk van wat er op dat moment ‘in de mode’ was. We kunnen daardoor, als we een scherf van

een Griekse vaas zien, redelijk makkelijk bepalen uit welke periode die vaas komt omdat de manier van decoreren kenmerkend is voor een beperkt tijdvak of een bepaalde stad of kunstenaar. Dat kunnen we met Egyptische vazen niet, want die waren niet zo aan modegrillen onderhevig (de Amarna periode daargelaten). Als een manier van decoreren te lang gebruikt werd vond men het in Griekenland ouderwets en wilde men iets nieuws! Door die nieuwsgierigheid en de drang naar vernieuwing namen ze ook de kunst over van de gebieden die ze veroverden, zoals de ceramiek en de megaron architectuur van Kreta en de frivoliteit in metaalbewerking uit Mycene.

Ga alsjeblieft koffie halen

In de totale periode van deze Griekse kunst die loopt van 900 voor Christus tot 31 voor Christus worden er **vier verschillende hoofdstromen** in de Griekse kunst onderscheiden. Deze periodes heten helaas dit keer niet de oude, de midden en de nieuwe periode dus we moeten even opletten. De periodes zijn:

1. De **geometrische** periode (900-700 voor Christus)
2. De **archaïsche periode** (700-480 voor Christus)
3. De **klassieke periode** (480-323 voor Christus)
4. De **hellenistische periode** (323-31 voor Christus)

We lopen door deze periodes heen zodat de naamgeving en de jaartallen een betekenis krijgen en beter te onthouden zijn. We zullen daarbij ook stil staan bij de verschillen in de kunst tussen deze periodes onderling zodat jullie na deze les de Griekse kunstvoorwerpen in de juiste periode kunnen plaatsen. Mijn (vreemde) ezelsbrug om de Griekse periodes te onthouden is “Ga Alsjeblieft Koffie Halen” (GAKH van **Geometrisch**-Archaïsch-Klassiek-Hellenistisch).

De geometrische periode: op naar de begrafenis

geometrische periode - Dipylonvaas - 750 v. Chr. - Metropolitan Museum of Art - New York

De oudste periode is dus de **geometrische** periode. Deze periode heet zo, omdat de gevonden kunstvoorwerpen een decoratie hebben van **strakke lijnen** en simpele, **gestileerde figuren** die in horizontale segmenten werden ingedeeld. Kenmerkend zijn de grote vazen die men gebruikte om graven te markeren. Zo'n decoratie met strakke lijnmotieven en meetkundige vormen heet een 'geometrisch' motief. Vooral de tot 1,5 meter hoge vazen uit deze periode zijn wereldberoemd. De belangrijkste komen uit een begraafplaats bij Athene die zich naast de Dipylon-stadspoort bevond en deze vazen worden dan ook vaak **Dipylonvazen** genoemd. De vazen hebben twee kleuren: de beige/terracotta achtergrond van het aardewerk met zwarte lijnen en figuren.

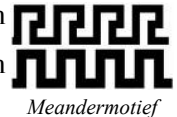
Centraal op zo'n Dipylonvaas staat het gestileerde poppetje van de overledene, die op een baar ligt. Om de dode beter te laten zien, wordt deze op zijn zij liggend afgebeeld. Naast de dode staan of zitten de familieleden, vaak heeft de vrouw nog een kind op schoot.

Ken uw Dipylonvaas: Zoek het kind op schoot in de afbeelding hiernaast.

geometrische periode - Dipylonvaas (detail met overledene) - 750 v. Chr. - Metropolitan Museum of Art - New York

Naast de familie staan dienaars en rouwenden, allemaal als simpele poppetjes weergegeven. Deze groep van de dode en de rouwenden staan in één band die rond de vaas loopt en heet de 'prothesis'. Onder deze groep staat soms een tweede band, waarin strijders met hun schilden en speren en strijdagens met paarden zijn afgebeeld. Verder heeft zo'n vaas banden met het **meander-motief**, waar een lijn in een vast patroon allerlei 90 graden bochten beschrijft. De Dipylonvazen hebben overigens **geen bodem**, zodat de offervloeistof (wijn, olie) die in de vaas werd gegoten de eronder begraven overledene ook kon bereiken. De fraaist gedecoreerde en intact gebleven Dipylonvaas staat in het archeologisch museum in Athene, maar ook in het Metropolitan Museum in New York en in het Louvre in Parijs staan Dipylonvazen.

Meandermotief

geometrische periode - Klokkenbeeld - 700 v. Chr. - Louvre - Parijs

Deze Atheense geometrische decoratie viel goed in de smaak en werd veel gekopieerd in andere steden en op de veroverde eilanden. Ook daar zie je dan de meandermotieven en gestileerde poppetjes terugkomen, maar dan op kleinere vazen en in een andere opbouw dan in Athene gebruikt.

Naast de vazen die de graven markeerden zijn er ook aardewerken beeldjes uit de geometrische periode bekend. Deze beeldjes hebben ook een segmentindeling en hebben soms ook gestileerde vogel- of hertenafbeeldingen. Bekend zijn de '**klokkenbeeldjes**', die zo heten omdat ze een vrouw afbeelden die een jurk draagt die als een klok over haar lichaam hangt. Ze hebben een heel lange nek, de armen hangen over de jurk en ze staat op twee benen die onder haar jurk vandaan komen. Er zijn ook geometrische **bronzen** beeldjes gevonden.

In de geometrische periode werden de eerste **Olympische Spelen** gehouden in 776 voor Christus. Deze sportwedstrijden ter ere van de god Zeus werden vanaf dat jaar één keer in de vier jaar gehouden in de stad **Olympia**. Alle Griekssprekende steden mochten meedoen aan deze competitie. De winnaars kregen enorme roem, niet alleen voor zichzelf maar vooral ook voor de stad waar ze vandaan kwamen. Sporten waren het hardlopen, het speerwerpen, het discuswerpen, het verspringen, het worstelen, de combinatie van deze vijf sporten (de pentatlon), het paardrijden en het rijden met strijdagens. De sporters werden vaak getraind door oud-kampioenen.

Tijdens de wedstrijden waren de Olympische atleten naakt en ingesmeerd met olijfolie tegen het stof, misschien dat ze ook daarom veel bezoekers trokken.

De Grieken geloofden dat de liefde voor sport hen onderscheidde van de niet-Grieken en alleen Grieken mochten meedoen. Omdat de spelen elke vier jaar gehouden werden en veel Grieken ernaar kwamen kijken, werd het Griekse jaartal aangeduid in het aantal Olympiades na 776 voor Christus. Het jaar 736 voor Christus bijvoorbeeld was 'het jaar

van de tiende Olympiade'. We kennen de namen van de meeste kampioenen van 776 voor Christus tot 227 voor Christus; er waren toen blijkbaar al sportfanaten en statistici. Er zijn talloze standbeelden van kampioenen gemaakt, afgebeeld in het beoefenen van hun sport.

De onderlinge steden verschilden sterk van elkaar en voerden regelmatig oorlog, maar er zijn drie dingen die de Grieken onderling verbond: hun taal, hun sport en hun godsdienst. Als er een oorlog tussen twee steden woedde, werd die onderbroken voor de Olympische Spelen. De gezamenlijke godsdienst had niet alleen betrekking op het hebben van dezelfde goden, maar er waren ook een aantal heiligdommen in Griekenland die voor elke Griek telde. Eén van de belangrijkste was **Delphi**, waar het orakel je toekomst kon voorspellen. Omdat de sport in het teken stond van de goden (bijvoorbeeld de Olympiade voor Zeus) zijn sport en godsdienst sterk aan elkaar verbonden.

Rond 750 voor Christus schreef Homerus volgens de overlevering zijn Ilias en Odyssee. Homerus was verplichte kost voor de schoolkinderen van Athene. In deze tijd ontstonden veel koloniën van de Griekse steden. In 743 voor Christus werd door de Griekse stad **Corinthe** een kolonie op Sicilië gesticht, **Syracuse** genaamd. Deze stad zou later wedijveren met Athene om de grootste macht in het Griekse gebied.

Je ziet overigens dat we vaak de exacte jaartallen weten van gebeurtenissen. Dat komt omdat geschiedschrijvers in die tijd hebben vastgelegd wanneer wat gebeurde. Dat was ook al zo bij de Egyptenaren en dit betekent dat de periodes van het oude Egypte en het oude Griekenland niet bij de prehistorie gerekend mogen worden, terwijl de gebeurtenissen in West-Europa uit dezelfde tijd wel tot de prehistorie gerekend worden.

De geometrische periode wordt dus wat de kunst betreft vooral gekenmerkt door de grote aardewerk Dipylonvazen met hun geometrische motieven en een begrafenisprocessie.

De archaïsche periode: naakte kerels

Het woord 'archaïsch' betekent vroeg of oud. Hoewel de geometrische periode eigenlijk de oudste is en we dus een beetje op het verkeerde been worden gezet, is deze periode de voorloper van de latere klassieke en hellenistische periodes. We zullen ons vooral concentreren op twee kunstvormen die zich sterk ontwikkelden in de archaïsche periode: de beeldhouwkunst en de ceramiek.

Hoewel er in de geometrische periode al kleinere beeldjes werden gemaakt (denk bijvoorbeeld aan de klokkenbeeldjes), wordt de archaïsche periode wat de beeldhouwkunst betreft gekenmerkt door standbeelden van jonge mannen en vrouwen die allemaal **volgens een strakke richtlijn** werden gemaakt.

De standbeelden van de jonge mannen zien er als volgt uit. De mannen zijn naakt. Ze staan pal recht. Het linkerbeen staat iets naar voren. De armen hangen langs het lichaam. De vuisten zijn gebald. De lichamen zijn goed gevormd en gespierd. Ze hebben een lichte glimlach op hun lippen maar zijn verder zonder emotie. Een dergelijk beeld van een **jongeman** heet een 'kouros'.

De vrouwen zijn gekleed. Ze staan ook pal recht maar hebben de voeten naast elkaar. De handen zijn gestrekt in plaats van gebald. Ze houden één arm voor hun buik en de andere langs het lichaam. Ook de vrouwen glimlachen licht (deze glimlach heet dan ook een 'archaïsche glimlach'). Een dergelijk beeld van een jonge **vrouw** heet een 'kore'.

archaïsche periode - Kore ('Peplos' Kore) - 530 v. Chr. - Archeologisch Museum - Athene

archaïsche periode - Kouros - 525 v. Chr. - Archeologisch Museum - Athene

Egyptisch Canon - 2500 v. Chr. - Menkaure en zijn vrouw - Museum of Fine Arts - Boston

Komt je dit ergens bekend van voor? Denk eens aan de canon waar de beelden uit het oude Egypte aan moesten voldoen. De gebalde vuisten. De rechtervoet naar voren. De strakke glimlach. De mooie lichamen. Eureka! De Grieken hebben de Egyptische beeldhouwkunst overgenomen!

De kouros en de kore zijn kenmerkend voor de archaïsche periode. Ze zijn rechtstreeks afgeleid van de Egyptische beelden. Toch zijn er ook verschillen. De Egyptische man is gekleed, de Griekse kouros is naakt. Op de Egyptische beelden staan de man en de vrouw naast elkaar waarbij de vrouw de man vastheeft en zijn ze uit één stuk steen gemaakt, terwijl de Griekse beelden **altijd los** staan. We zien dat de Egyptische beeldhouwkunst de Griekse sterk beïnvloedt.

In elk museum voor Griekse kunst staat wel een kouros of een kore. Er zijn er dan ook veel gevonden. Je kunt ze vanaf nu dus makkelijk herkennen als archaïsche beelden. Ook in latere periodes zijn deze beelden (na)gemaakt, maar dan zijn ze niet zo strikt vormgegeven met de strakke rechte houding en de emotionloze glimlach. De beelden zijn vooral gemaakt in (kalk)steen, marmer en brons. De lichamen zijn mooi en sportief en tonen aan dat de kunstenaars erg veel moeite staken in het zo natuurgetrouw uitbeelden van de werkelijkheid. Elke spier zit op zijn plaats. De kunstenaar weet dus veel van de **anatomie**. Toch kun je zeggen dat niet alle Grieken er zo prachtig uitgezien zullen hebben, dus er is echt gestreefd naar het afbeelden van het perfecte lichaam. Deze voorliefde voor een zo **natuurgetrouwe afbeelding** en het **perfecte lichaam** is kenmerkend voor de Griekse kunst en zal de Griekse kunst vanaf de archaïsche periode tot en met de hellenistische periode bepalen.

Naast de beeldhouwkunst veranderde er veel op het vlak van de **ceramiek** in de archaïsche periode. De gevonden vazen zijn niet alleen interessant vanwege hun vorm, maar vooral ook door de schilderkunst erop. Er zijn geen schilderijen uit de Griekse tijd bekend, ze zijn wel gemaakt maar verloren gegaan. Er zijn fresco's gevonden op muren, maar de belangrijkste bewaarde schilderkunst staat op de vazen. Vaak had een pottenbakker één of meerdere

schilders in dienst en soms weten we wel wie de schilder was maar niet de pottenbakker. De reden dat we weten wie de kunstenaar is, komt omdat op schrift is bijgehouden wie wat wanneer gemaakt heeft. Een belangrijke tweede reden is dat sommige schilders (en pottenbakkers) hun werk **signeerden**! Dit is een revolutie in de kunsthistorie, want in de eerdere kunst (prehistorie of Egypte) werden de meeste kunstvoorwerpen voor de graven gemaakt en was het niet de gewoonte dat kunstenaars hun werk signeerden. De **status van de kunstenaar** werd zo verbeterd. We kunnen vanaf de Griekse tijd *de kunstenaars zelf* dus bijhouden. Het signeren heeft ook een nadeel: als anderen de naam van een bekende kunstenaar op hun aardewerk vermelden kon de prijs nog wel eens hoger zijn. Onwetende kopers zien dan de naam van een bekende kunstenaar en denken dan dat ze origineel werk hebben, terwijl ze in werkelijkheid een **vervalsing** hebben gekocht. Dit is helaas nog steeds zo vandaag de dag. Let dus niet alleen op de signatuur maar op het **hele werk**, de manier van schilderen, de gebruikte materialen en of alles klopt bij de periode. Ik kom hier nog vaak op terug.

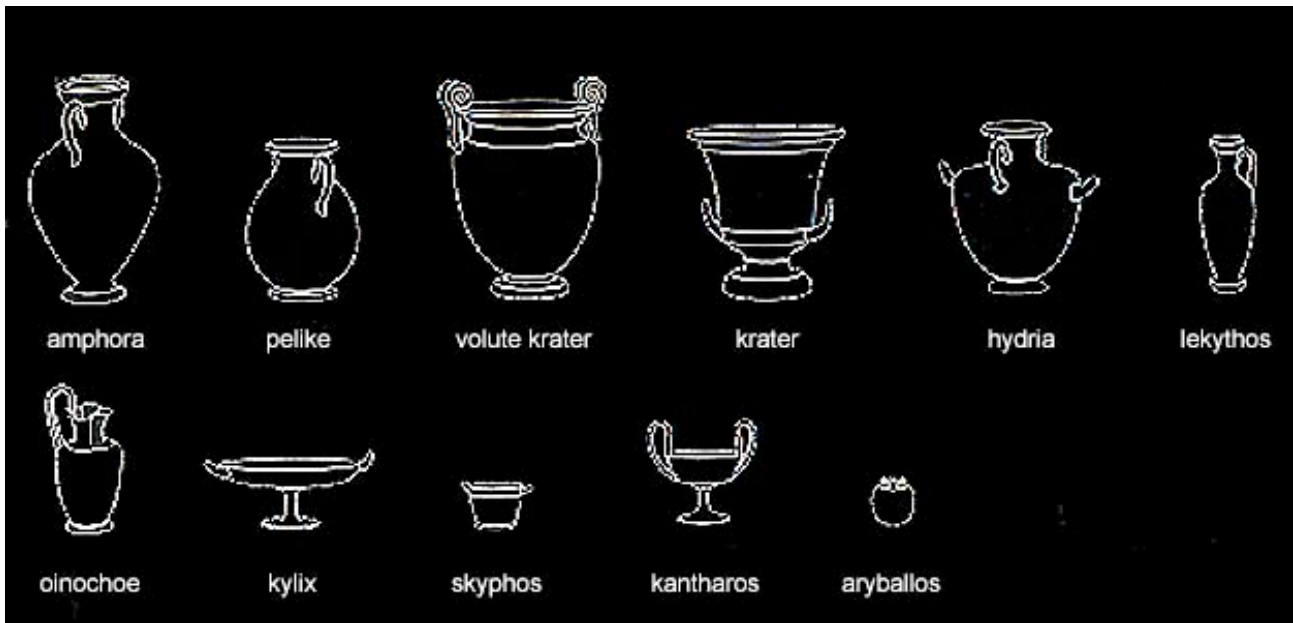

Als we toch de Griekse kunst met de Egyptische aan het vergelijken zijn, valt ook iets anders op. De Egyptenaren stellen hun **godsdienst** en het hiernamaals centraal in de kunst, de Grieken stellen **de mens** centraal. De standbeelden van de Egyptenaren die niet voor het graf bedoeld waren, zijn vrijwel allemaal van hun Farao's. Deze Farao's werden door Amon-Re verwekt en waren zelf al een god. En als er al een standbeeld van een gewone sterveling was, zoals bij de beelden van de schrijvers, waren dat vaak personen die als halfgod vereerd werden zoals bij Imhotep. Wel werden er beelden gemaakt van dienaren, maar die waren bedoeld voor in het graf en niet voor het 'gewone publiek'. De Grieken brachten daar verandering in. Hoewel de Grieken zeker veel beelden van hun goden hebben gemaakt, worden vanaf de archaïsche periode steeds meer beelden gemaakt van **gewone stervelingen**. Een beetje geïdealiseerd misschien met hun perfecte lichamen, maar toch. We hebben al gezien dat sporters in hoog aanzien stonden, van sporters zijn veel standbeelden gemaakt als ze bijvoorbeeld in de Olympiade gewonnen hadden. Het centraal stellen van de mens, apart van de godsdienst, komt ook naar voren in de filosofie. In de archaïsche periode beschrijft **Socrates** de normen en waarden voor het menselijk handelen. Ook is er vooruitgang in de wetenschap, vooral in de wiskunde. We kennen allemaal de stelling van **Pythagoras**. Deze Pythagoras die de eigenschappen van getallen onderzocht, leefde in de archaïsche periode. Als er later, na de sterk op de godsdienst gerichte middeleeuwen, in de renaissance weer gekeken gaat worden naar de klassieke Griekse cultuur, verbaast het ons dan ook niet dat het **humanisme** opkomt waar de mens zelf en de wetenschap weer centraal staat. De Grieken hebben dat voorbeeld gegeven. Dit is dus erg belangrijk in de Griekse kunst: de mens staat centraal en niet het hiernamaals.

Maar ik ga misschien even wat te hard vooruit. We hadden het over de archaïsche ceramiek en de schilderkunst die daarmee samenhangt.

Nu is het bekijken van oude vazen vaak niet het meest interessant voor beginnende studenten kunstgeschiedenis. De ene vaas lijkt toch op de andere, nietwaar? Maar zoals mijn lerares meubelkunst altijd zei: 'weten is zien'. Als je er meer van weet, ga je vanzelf meer details zien en wordt het steeds interessanter.

Ik begin bij de verschillende gebruiksvormen van **aardewerk** (ik zal in een latere les het verschil tussen ceramiek en aardewerk uitleggen). Als we dat niet doen spreken we alleen van 'vazen' en dat schept verwarring. Je hoeft van mij de namen van alle vormen niet te onthouden, als je maar weet dat er verschillende soorten vazen zijn. Als we het hebben

over aardewerk hebben we het over gebruiksvoorwerpen zoals kookgerei, voorraadpotten en kruiken voor wijn en water.

Bij de maaltijd werd de wijn gemengd met water en deze verdunde wijn werd gedronken. De wijn zat in een apart soort fles, het water zat in een apart soort fles en het mengvat had een aparte vorm. De **wijn** werd bewaard in een kruik met twee oren en heet een **amfora**. De **waterkruik** had twee horizontale oren en één verticaal oor en heet een **hydria**. Het **mengvat** was breed van vorm met twee zware oren laag aan de zijkant (omdat het zwaar was om te tillen) en heet een **krater**. Uit de krater werd de aangelengde wijn geschapt met een diepe kop met een hoog verticaal oor zodat je hand niet nat werd, deze kop heet een kyathos. Met deze kyathos werd de wijn in de wijnkan voor op tafel geschapt en deze **wijnkan voor op tafel** heet een **oinochoë**. Een oinochoë is makkelijk te herkennen aan de drie tuiten om mee te schenken (dus: drie oren is een hydria, drie tuiten is een oinochoë). Gedronken werd uit diverse bekers: met hoge voet, brede rand en horizontale oren (de **kylix**), met lage voet en grote verticale oren (de **kantharos**) of zonder voet met kleine horizontale oren (de **skyphos**). Je moet er maar opkomen. Op de toilettafel stonden buikige kleine potjes waar de crème in zat, de **aryballos**, of sierlijke flesjes met welriekende olie (de **lekythos**).

Uit de vorm is dus de functie af te leiden. Aan de kleuren en manier van schilderen kun je de periode van het Griekse ceramiek herkennen. Ik zal de meest belangrijke beschrijven.

We hebben gezien dat vóór 700 voor Christus geometrische motieven gebruikt werden en we kunnen inmiddels in een museum de Dipylonvazen makkelijk herkennen.

Tussen 700 en 600 voor Christus worden motieven uit het nabije oosten meer gebruikt en krijgt de ceramiek meer kleur. Naast zwart gebruikt men rood en wit. We zien afbeeldingen van fabeldieren als griffioenen (geveleugelde paarden met een mensenhoofd), herten, vogels en bloemen. Er is ook niet meer zo'n strakke indeling in horizontale lijnen. De afgebeelde mensen en paarden zijn nog wel een beetje gestileerd, maar er komt meer leven in. We zien bijvoorbeeld danseressen verschijnen. Zie je dus oosters aandoende ceramiek met meer

archaïsche periode
-oriëntaliserende stijl - 650 v.
Chr.- Louvre- Parijs

kleuren, danseressen of veel dieren, dan hebben we waarschijnlijk te maken met ceramiek uit deze ‘**oriëntaliserende**’ tijd in de archaische periode.

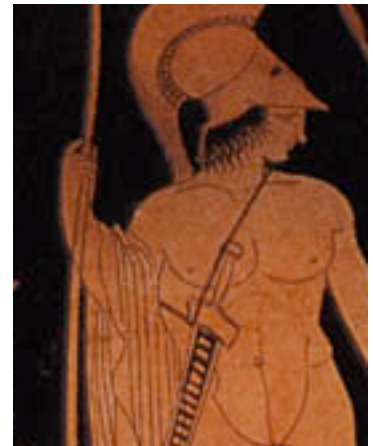

archaische periode -Zwartfigurig
Amfora - Ajax en Achilles dammen -
Exekias - 535 v. Chr. - Vaticaanse
Museum - Rome

uitvinding heet dan ook het ‘**verkort**’ en wordt nog steeds toegepast. In de middeleeuwen gaat de kennis van het verkort verloren maar tijdens de renaissance zien we dat schilders weer massaal het verkort gaan toepassen. De mensen worden dus niet alleen in de Griekse beeldhouwkunst steeds meer levensecht afgebeeld, ook in de schilderkunst worden de afbeeldingen hierdoor natuurlijker.

Tussen 600 en 500 voor Christus ontstaat een nieuwe vorm van ceramiek, die ‘**zwartfigurig**’ heet omdat op de rode of witte ondergrond zwarte silhouetten geschilderd worden. In het begin zijn het nog figuren die her en der over de vaas heen staan, later worden het meer centrale voorstellingen die aan de voor- en achterkant staan. Een belangrijke schilder die zijn werk signeerde in deze periode is **Exekias** en veel van zijn afbeeldingen gaan over mythologie en de boeken van Homerus. En er wordt een uitvinding in de schilderkunst gedaan die voor de kunstgeschiedenis erg belangrijk is. De figuren worden niet meer (zoals eerder in Egypte) volledig en profiel of frontaal geschilderd waarbij er geen dieptewerking is.

Als een hand of been naar je toe komt, wordt deze nu in Griekenland ‘**verkort**’ afgebeeld waarbij je nog maar een klein deel van die arm, been of voet ziet – zoals wij het zelf ook zien. Als bijvoorbeeld iemand op de grond ligt met de voeten naar ons toe, zien we het lichaam en de benen korter dan ze in werkelijkheid zijn. Deze

archaische periode - Voorbeeld “het verkort”: arm is kleiner getekend zodat het lijkt dat deze naar je toe komt.

archaische periode -Roodfigurig
Sportamfora - Discuswerper - 485 v.
Chr. - Hermitage - Leningrad

Tussen 500 en 400 ontstaat uit het zwartfigurig aardewerk een variant die ‘**roodfigurig**’ heet. We kunnen raden waarom: In plaats van zwarte silhouetten op een rode ondergrond maakt men rode silhouetten op een zwarte ondergrond. Met zwarte lijnen wordt op de rode figuren verdere detaillering aangebracht zodat er nog meer dieptewerking ontstaat.

Ik had al verteld dat sporters veel werden afgebeeld en ook zien we in deze periode veel afbeeldingen van **sporters** op amforen. Deze werden uitgereikt als trofee aan overwinnaars bij de Olympiades. We zien, ook in musea, veel van deze **sportamforen** en ze zijn makkelijk te herkennen als zwartfigurige of roodfigurige amforen met de afbeelding van hardlopers, discuswerpers, bokkers of worstelaars.

Nu we moeiteloos de roodfigurige van de zwartfigurige ceramiek kunnen onderscheiden, staan we nog even stil bij de methode die de Griekse pottenbakkers gebruikten om deze ceramiek te maken, om aan te tonen dat zij hun vak goed verstonden. Een pot werd gemaakt op de draaischijf, de voetstukken, oren en tuiten werden daarna aangebracht. Vervolgens werd de pot ingesmeerd met een mengsel van klei, potas (as van verbrande planten dat dient om klontering te voorkomen) en fixeermiddel. Soms werd er extra oker toegevoegd om een mooie rode kleur te krijgen.

De zwarte delen werden daarna erop geschilderd. Dan volgde een driedelig bakproces. **Eerst** werd er gestookt met ruime luchttoevoer om oxidatie te bevorderen en ervoor te zorgen dat de klei mooi rood werd. Als **tweede** werd gestookt met nat hout en weinig luchttoevoer zodat de hele pot zwart werd. Als **derde** bakproces werd er weer geoxideerd, zodat de niet dik met zwart bestreken delen weer rood werden. Er ontstond zo hard keramiek dat zijn kleuren goed bewaarde, zelfs na meer dan 2000 jaar.

Op het moment dat hij haar doodt, verschuift haar helm, kijkt hij haar recht in de ogen en wordt op slag verliefd. Hij kan er echter niets meer aan doen, ze sterft in zijn armen.

Tenslotte kijken we als voorbeeld van een topstuk van archaïsche ceramiek naar een amfora die gemaakt is door de al genoemde Exekias uit 530 voor Christus. Het staat in het British Museum in Londen. Het werk is door Exekias gesigneerd en de namen van de hoofdfiguren staan voor de duidelijkheid op de vaas erbij geschreven. Het gaat om **Achilles** die tijdens de Trojaanse oorlog de Amazonenkoningin **Penthesilea** verslaat. Penthesilea vecht met haar helm op en na een lang gevecht weet Achilles haar te overmeesteren. Op het moment dat hij haar doodt verschuift haar helm en hij kijkt haar recht in de ogen en wordt op slag verliefd. Hij kan er echter niets meer aan doen, ze sterft in zijn armen. Wat een drama! Exekias weet dit moment op deze zwartfigurige amfora prachtig uit te beelden. We zien dat de afbeeldingen als we dichterbij 500 voor Christus komen steeds dramatischer en expressiever worden. In de archaïsche periode zien we dus dat de beeldhouwkunst nog emotioneel en strak het perfecte lichaam uitbeeldt (denk aan de Kouros en de Kore) maar dat de schilderkunst op de ceramiek verschuift van gestileerd naar beweeglijk en levensecht –inclusief het verkort- en met meer emotie en gevoel voor drama.

archaïsche periode -Zwartfigurig Amfora- Exekias - Achilles en Penthesilea - 540 v. Chr. -British Museum

De klassieke periode: relaxed op één been staan

In de **klassieke periode** komt de kunst tot één van de grootste hoogtepunten uit de kunstgeschiedenis. Sommigen zeggen zelfs dat dit het échte hoogtepunt in de hele kunstgeschiedenis is. Het is de tijd van **Plato** en **Aristoteles**, die de grondbeginselen van de moderne filosofie en de wetenschapsleer legden. Maar het is vooral ook de tijd van het streven naar **perfectie** in de kunst. Er wordt een standaard gezet waar latere kunstenaars tot aan de dag van vandaag een puntje aan kunnen zuigen. Het is lange tijd het voorbeeld in de kunstgeschiedenis geweest. Vandaar dat deze periode zo belangrijk is om bij stil te staan.

De klassieke periode begint in 480 voor Christus. Rond die tijd versloegen de samenwerkende Grieken namelijk de **Perzen** die Griekenland waren binnengevallen. In 490 voor Christus wordt bij de slag van **Marathon** het Perzische

leger verslagen. Een boodschapper van de Grieken rende de 42 kilometer van Marathon naar Athene om de stad te waarschuwen. Hij kon nog net zijn boodschap brengen voordat hij dood neerviel en we herdenken hem nog steeds met onze marathonlopen. In 480 voor Christus werd een tweede leger van de Perzen, dat ditmaal onder leiding van koning [Xerxes](#) stond, verslagen. Hoewel de stad Athene in die slag verwoest werd, ontstond er een gevoel van Griekse onoverwinnelijkheid. De stad moest grotendeels herbouwd worden en in de jaren erna werden nieuwe grote bouwprojecten opgezet, waaronder de [Acropolis](#) met de voor ons bekende gebouwen als het [Parthenon](#). Maar we komen nog uitgebreid terug op de Griekse architectuur.

Deze revolutie heet het contrapposto. Het wat? Het contrapposto. Contrapost in het Nederlands.

archaïsche periode - Kouros
- 525 v. Chr. - Archeologisch
Museum - Athene

klassieke periode - Kritios
Knaap - 480 v. Chr.
- Acropolis Museum - Athene

We beginnen de klassieke periode bij de beeldhouwkunst. Zoals in de archaïsche periode in de schilderkunst het verkort was uitgevonden, ontstaat er in de klassieke periode opnieuw een revolutie, ditmaal in de beeldhouwkunst. Het heet het [contrapposto](#). Het wat? Het contrapposto. Ik zal het proberen uit te leggen. Kijk eens of je het verschil in de houding van de lichamen ziet tussen de plaatjes hiernaast. De ene afbeelding is zoals je weet een kouros uit de archaïsche periode, de andere heet de “[knaap van Kritios](#)” uit 480 voor Christus uit de klassieke periode. Zoek het verschil.

Heb je een verschil kunnen ontdekken? De kouros heeft het gewicht op allebei de benen staan en staat daarmee pal rechtop. Zijn romp is symmetrisch. De Kritios knaap heeft zijn gewicht echter [op één been](#) staan zodat zijn bekken wat gebogen staat. De Kritios knaap ziet er daardoor meer [ontspannen](#) en natuurlijker uit. Het been waar je op staat heet het [standbeen](#) en het andere vrije been waar het gewicht niet op rust heet het [speelbeen](#). De schouder aan de kant van het standbeen is wat lager dan de schouder aan de kant van het speelbeen, de romp is een beetje gedraaid. Het beeld ziet er daardoor meer losjes uit. Het verschil in houding is klein, het verschil in uitstraling is groot. De figuur is niet meer symmetrisch. Er moet door de beeldhouwer zorgvuldig gekeken worden naar de gewichtsverdeling rond de verticale centrale as. Deze nieuwe manier van beeldhouwen heet dus contrapposto, een naam die komt uit het Italiaans en “afgezet tegen” betekent. De Nederlandse naam is [contrapost](#). Bij de Kritios knaap is het nog subtiel, maar later wordt dit steeds duidelijker. Let dus bij de klassieke beelden op de contrapost!

Er zijn een paar klassieke beeldhouwers die wereldberoemd zijn geworden. Ik zal de belangrijkste drie behandelen. Deze drie hebben dus ‘het beste’ gemaakt uit ‘de beste’ periode van Griekenland. Opnieuw: let op het contrapost.

De eerste is [Polycletus](#) van Argos. Hij maakte rond 450 voor Christus zijn beroemde bronzen ‘[speerdrager](#)’ waarvan alleen kopieën zijn overgebleven, onder andere in het Museo Nazionale in Napels. Polycletus berekende de ideale proporties van het menselijk lichaam en legde die vast in zijn ‘canon’. Er werd dus niet meer alleen op de perfecte

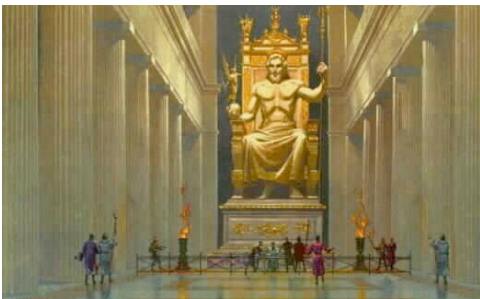

klassieke periode - Polycletus van
Argos- Speerdrager - 445 v. Chr. -
Archeologisch Museum - Napels

uitbeelding van de anatomie gelet, maar ook van de perfecte en meest natuurlijke houding. Polycletus werd de meesterbeeldhouwer der levenden genoemd. De speerdrager heeft, vijftig jaar na de Kritios knaap, het ideale contrapost bereikt.

Ik beng bang dat ik de ideale proporties van Polycletus niet meer helemaal bezit...

De tweede is **Phidias** van Athene. Was Polycletus de meesterbeeldhouwer der levenden, Phidias was de meesterbeeldhouwer van de **goden**. Tijdens de bloeitijd van Athene na de overwinning op de Perzen was de veldheer Pericles de leider van Athene. Onder zijn leiding is de herbouw van de Acropolis gestart. Phidias was adviseur van Pericles bij de wederopbouw van Athene en werkte als opzichter aan de decoraties van het **Parthenon** (waar we zometeen bij de Griekse architectuur langer bij stilstaan). Door die decoraties aan de randen langs het dak van het gebouw is hij wereldberoemd geworden maar ook door een tweetal buitengewone standbeelden – die helaas verloren zijn gegaan en die we alleen nog van beschrijvingen en kopieën kennen.

klassieke periode - Phidias - Zeus (impressie) - 435 v. Chr. - Olympia

Het eerste bekende beeld van Phidias was het 12 meter hoge standbeeld van Zeus uit 435 voor Christus dat in Olympia stond. Het beeld was niet alleen groot, maar ook bedekt met ivoor en goud. In het oude Griekenland was dit misschien wel het bekendste beeld en het werd één van de zeven wereldwonderen genoemd. Tijdens

de Olympiades, die ter ere van Zeus werden gehouden, was het beeld het middelpunt. Het tweede bekende beeld van Phidias was de 12 meter hoge marmeren Athena Parthenos die het centrale punt vormde van het Parthenon op de Acropolis en ook bedekt was met ivoor en goud. In het Parthenon stond voor het standbeeld een grote bak met water, bedoeld om het marmer te beschermen maar ook om een weerspiegeling van het water op het beeld van Athene te krijgen. Wat een aanblik moeten deze beelden gegeven hebben. Phidias maakte de goden levend.

klassieke periode - Phidias - Athena Parthenos (impressie) - 438 v. Chr. - Parthenon

klassieke periode - Praxiteles - Hermes met kind Dionysus - 343 v. Chr. - Olympia Museum

De derde meesterbeeldhouwer is **Praxiteles**. Hij maakte aan het eind van de klassieke periode meer verfijnde beelden met zachte lijnen. Deze stijl met zachte en soepele lijnen was eerder al door de beeldhouwer Lysippus gestart. Deze Lysippus maakte zijn beelden niet alleen fluweelzacht, maar hij maakte het hoofd en de handen en voeten wat kleiner dan ze in werkelijkheid zijn, want hij wilde niet de natuur perfect nabootsen, maar het beeld weergeven zoals de mens het echt ziet! Er zijn helaas alleen kopieën van Lysippus bewaard gebleven. Praxiteles verfijnde die stijl verder. Er zijn twee werken van Praxiteles erg beroemd geworden. De eerste is de het standbeeld van **Hermes met de baby Dionysus** op zijn arm, dat te zien is in het Olympia Museum in Olympia. Hermes heeft een lichte glimlach, een sensueel gebogen contrapost en ziet er daardoor ontspannen uit. Het lijkt wel of er fluweel over het marmer zit. Vind je, nu je het weet, ook niet dat zijn hoofd net wat te klein is? Het is een van de meesterwerken uit de kunstgeschiedenis.

Het tweede beeld is de [Aphrodite van Cnidus](#), waarvan nog een kopie staat in het Vaticaanse Museum in Rome of het Louvre in Parijs. Dit marmeren beeld uit 330 voor Christus geeft een naakte Aphrodite weer bij het baden. De Romeinse historicus en schrijver Lucianus vertelde nadat hij het beeld gezien had: ‘Stel je een perfecte vrouw voor, samengesteld uit mooiste onderdelen van andere vrouwen. Zelfs de leeftijd van zo’n ideale vrouw moet de leeftijd zijn van het beeld van Praxiteles’. Dit was een van de [eerste vrouwelijke naakte beelden](#) in de Griekse kunst en is eeuwenlang een voorbeeld geweest voor latere kunstenaars. Het moet gezegd worden: Praxiteles schept perfectie.

Stel je een perfecte vrouw voor, samengesteld uit mooiste onderdelen van andere vrouwen. Zelfs de leeftijd van zo’n ideale vrouw moet de leeftijd zijn van deze Aphrodite van Praxiteles.

klassieke periode - Praxiteles -
Aphrodite van Cnidus- 330 v. Chr. -
Louvre - Parijs

De drie grote beeldhouwers uit de klassieke Griekse kunst onthoud ik als de drie P's: Polycletus, Phidias en Praxiteles.

Je ziet dus dat de archaïsche beelden volgens strakke ‘Egyptische’ regels werden gemaakt, met een ingehouden kracht en een lichte glimlach. De klassieke beelden kennen het contrapost, zijn krachtig door ingehouden beweging en zijn een ideaalbeeld van tijdloze perfectie in alle opzichten. De uitdrukking op de gezichten in de klassieke periode is echter, net zoals in de archaïsche periode, nog steeds rustig met een lichte glimlach.

klassieke periode - Kraater - 350 v.
Chr. - Louvre - Parijs

Op het gebied van de ceramiek zien we in de klassieke periode dat er meer kleur komt en de afbeeldingen drukker worden. In plaats van één afbeelding op een amfoor werd er nu een heel verhaal afgebeeld. De al ingezette trend van meer drama en expressie wordt op de afbeeldingen voortgezet. Er zit, ten opzichte van de archaïsche afbeeldingen, veel meer beweging in. Toch zien de stukken er minder fraai uit dan de rood- of zwartfigurige vazen uit de archaïsche periode. Ze zijn naar mijn smaak te druk en komen daardoor een beetje kitscherig over.

Rond 350 voor Christus kwam er in Griekenland een verval en konden de steden hun eigen problemen moeilijk aan.

Door de constante oorlogen werd de grote rijkdom vooral gebruikt om huurlingen en slaven te kopen, niet om mooie dingen aan te schaffen. Er ontstond een wens tot het herenigen van de Griekse steden om weer één machtig land te vormen dat de aartsvijand Perzië kon verslaan. Het herenigen van de Griekse steden werd echter niet tot stand gebracht door de Grieken zelf, maar door de Macedonische vorst Philippus II. In de slag bij Chaeronea in 338 voor Christus versloeg hij de Grieken en kwam Griekenland onder één bewind te staan. De Griekse staatsvorm was niet meer de heerschappij van de stad (de polis), maar het werd een koninkrijk. Deze Philippus II is echter niet zo bekend gebleven, zijn zoon des te meer. Deze zoon werd opgevoed door Aristoteles en versloeg met zijn Macedonisch-Griekse leger het Perzische rijk, het Egyptische rijk en trok een eind India binnen. Zijn naam was [Alexander de Grote](#). Nadat hij, na jaren van campagnes, zich in zijn

klassieke periode - Amfoor - 400 v.
Chr. - Louvre - Parijs

paleis in **Babylon** in Perzië had teruggetrokken, stierf hij in 323 voor Christus op 33-jarige leeftijd, waarschijnlijk aan malaria. Alexander werd één van de grootste helden uit de geschiedenis, die als eerste een brug bouwde tussen de Westerse en het Oosterse cultuur, verbroedering onder de verschillende volken probeerde te bewerkstelligen en meer dan zeventig steden stichtte, waaronder Alexandrië in Egypte. Het sterven van Alexander markeert het einde van de klassieke (bloei)periode en geeft het begin van de **hellenistische periode** aan.

De hellenistische periode: allemaal naar de disco

Met de zegetocht van Alexander de Grote verbreidde de Griekse cultuur zich nog verder in de wereld. Het land was verenigd in één koninkrijk en de macht verplaatste zich van de oude stadstaten Sparta, Corinthe en Athene naar de nieuwe gebieden, vooral aan de oostkant van Griekenland in het huidige Turkije. Deze nieuw veroverde gebieden stonden onder leiding van een Macedonische vertrouweling van Alexander, denk bijvoorbeeld aan de Ptolemaeische periode in Egypte (zie les 2). Deze Macedonische vorsten konden voor een tijd de rust in Griekenland terugbrengen. Maar rond 250 voor Christus kregen de Grieken er een sterke buur bij: Rome. In 214 voor Christus versloegen de Romeinen de Macedonische vorst Philippus V. De Romeinen verklaarden de Griekse steden weer vrij en onafhankelijk. Toch hadden de Romeinen als bezetters de touwtjes stevig in handen. Toen er in 148 voor Christus een conflict met Rome ontstond, verwoestten de Romeinen de stad Corinthe en werd Griekenland alsnog formeel ingelijfd.

Er was sprake van een bijzonder fenomeen: hoewel de Romeinen de Grieken veroverd hadden, bepaalde de Griekse cultuur steeds meer de heersende smaak van de Romeinse bovenlaag.

De geschiedkundige Horatius vertelde dat ‘het veroverde Griekenland zijn onbeschaafde overwinnaar geestelijk had veroverd’. We zullen in een latere les over de Romeinen dan ook zien dat de Romeinse kunst erg onder invloed heeft gestaan van de Griekse kunst. De hellenistische periode wordt afgesloten in het jaar 31 voor Christus toen de Romeinse veldheer Octavianus Cleopatra en Marcus Antonius versloeg (maar daar hoeft ik jullie niets meer over te vertellen). De periode heet ‘**hellenistisch**’ omdat na Alexander de Grote het ‘**groot Griekenland**’ was ontstaan (het Griekse woord voor Griekenland is Hellas) en het weer één land was geworden in plaats van een verzameling stadstaten. **Archimedes** ontdekte in de hellenistische periode de wet van de ondergedompelde lichamen, en Aristarchus van Samos wist het heelal uit te tekenen met de zon als middelpunt waar de planeten omheen draaien. Eratosthenes mat de omtrek van de aarde op enkele honderden meters nauwkeurig. De kunst van de hellenistische periode verschilt sterk van de klassieke periode en is misschien niet zo perfect, maar dat beoogde ze ook niet meer. De kunst uit deze periode is echter nog steeds absoluut fascinerend en sommige van ’s werelds mooiste kunstwerken komen uit deze periode.

Laten we maar weer eens beginnen bij de beeldhouwkunst. In de archaïsche periode werkte men volgens een strak canon, denk aan de kouros. In de klassieke periode ontstond het contrapost, ingetogen en de perfectie nabij. In de hellenistische periode valt het “juk” van het altijd perfect moeten zijn weg en gaat men de weg op van het spontane, van de **emotie**, van het **drama**, van de sterkere **beweging**. De perfectie was niet meer het meest belangrijk, de realiteit was belangrijker. In de periode waarin het land politiek gezien in verval raakte en later door Rome werd overmeesterd,

passen ook eerder gebroken idealen en emotie dan perfecte idealen. Deze emotie en verdergaande beweging levert echter een nieuwe kunst op die geweldig is om te zien. Laten we eens wat gaan bekijken.

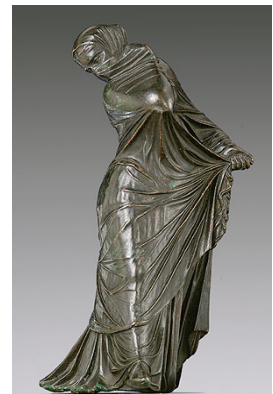

*hellenistische periode -
Gehurkte Venus - 250 v. Chr. -
Louvre - Parijs*

We beginnen bij een stuk uit het Louvre in Parijs. Het is wel weer een Romeinse kopie van een Grieks voorbeeld uit 250 voor Christus, maar toch. Het gaat om een Aphrodite uit marmer van ongeveer een meter hoog. Deze Aphrodite is (a) gehurkt, (b) naakt en (c) erg gedraaid in een soort overdreven contrapost. Vrouwelijk naakt in Griekenland is trouwens beperkt tot de de godin Aphrodite. Alleen Aphrodite is naakt, alle andere vrouwen zijn gekleed. Er zit meer draaiing of beweging in hellenistische beelden. Omdat haar hoofd ontbreekt kunnen we het nog niet toetsen op emotie. Maar er zit wel meer ‘schwung’ in.

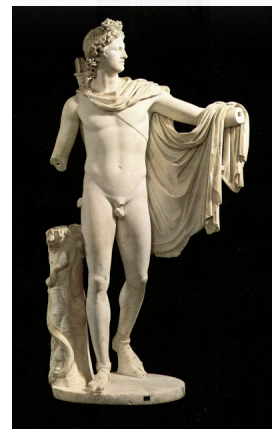
Laten we eens verder kijken in het Metropolitan Museum in New York. Daar staat een klein bronzen beeldje uit 250 voor Christus waar een gesluierde danseres op te zien is. De plooingen van de jurk zien er prachtig en natuurgetrouw uit, zoals de plooien van de figuren op het Parthenon van Phidias uit

de klassieke periode er ook natuurgetrouw uitzien. Maar ook hier zit meer beweging en dramatiek in. Dit gaat verder dan een licht contrapost. Het is ook geen godin maar een gewone sterveling. Het gaat dus van een ingehouden contrapost naar een vrije ‘dansende’ houding.

*hellenistische periode -
Danseres - 250 v. Chr. -
Metropolitan - New York*

We kijken verder, dit keer in het Vaticaanse museum. Daar staat een beeld van Apollo, waar hij in een sterker contrapost met een arm omhoog staat en meer in beweging lijkt dan het normale klassieke contrapost. Er zit het ‘dansende’ uit de hellenistische tijd in. Ook dit is weer een Romeinse kopie, maar het beeld is wereldberoemd als de [Apollo van Belvedere](#). Hoewel er soms wordt beweerd dat het een klassiek beeld is, is het waarschijnlijk hellenistisch.

*hellenistische periode -
Apollo van Belvedere -
Romeinse kopie - Vaticaanse
Museum - Rome*

En we gaan weer verder, terug naar het Louvre. Daar staat een beeld van een godin van de overwinning (een zogenaamde “nike”) met gespreide vleugels, prachtige plooingen over haar lichaam en een been sterk naar voren zodat er veel dynamiek en beweging van uitgaat.

*hellenistische periode - Nike van
Samothrake - 190 v. Chr. - Louvre -
Parijs*

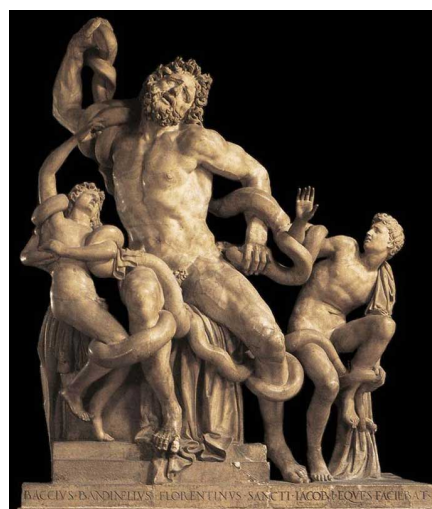
Spreek ‘nike’ trouwens uit als nické). Dit beeld uit 190 voor Christus heet de [Nike van Samothrake](#) (gevonden op het eiland Samothrake) en is een topstuk van het Louvre, waar veel bezoekers in hun haast naar de Mona Lisa te gaan op de trappen aan voorbij lopen. De Nike van Samothrake staat op de boeg van een galei en is waarschijnlijk gemaakt naar aanleiding van een maritieme overwinning. Haar jurk lijkt te wapperen in de wind. Dit is dynamiek pur sang. De Duitse en Italiaanse fascisten probeerden er tijdens de oorlog meer “Germaanse” trekken op aan te brengen en de vleugels wat meer te modelleren naar de Duitse adelaar. Kijk een rustig naar dit beeld als topstuk van de Griekse hellenistische periode.

hellenistische periode - Venus van Milo - 100 v. Chr. - Louvre - Parijs

Als we toch in het Louvre zijn gaan we een zaal verder en zien een Venus die er op het eerste gezicht klassiek uitziet. Toch staat haar rechtersoet te ver naar voren om een perfect contrapost te vormen en zien we de hellenistische trekjes alsof ze net begint te dansen. Sterker nog, ze heeft een houding alsof ze in de disco op de dansvloer staat. Het is het twee meter hoge marmeren beeld van de **Venus van Milo** (gevonden op het eiland Melos) en is weer een topstuk uit de kunstgeschiedenis, waarschijnlijk gemaakt door de beeldhouwer Alexandros rond 150 voor Christus. Het beeldt de halfnaakte Aphrodite uit (Aphrodite is de Griekse naam, de Romeinse naam is Venus). De armen zijn helaas verloren gegaan. Dit is misschien wel het bekendste beeld uit de oudheid.

We gaan verder voor een nieuw bezoek aan het Vaticaanse Museum, waar we een beeldengroep aantreffen die de emotie en dramatiek perfect uitbeelden. Het is de **Laocoon groep**. Deze Laocoon dreigde tijdens de Trojaanse oorlog de bekende valstrik van het paard van Troje aan de Trojanen te verraden en de goden doodden hem en zijn zonen door twee grote zeeslangen te

hellenistische periode - Laocöon groep - 150 v. Chr. - Vaticaanse Museum - Rome

sturen om ze te wurgen. Kijk eens naar de uitdrukking op het gezicht van Laocöon. De wanhoop. De strijd. De emotie. Dit is dynamiek gecombineerd met het totale drama. Michelangelo vond dit het mooiste beeld dat ooit gemaakt werd.

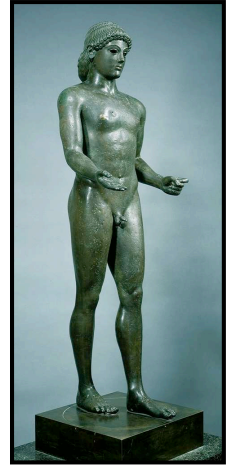
hellenistische periode - Pergamon altaar - 160 v. Chr. - Pergamon Museum - Berlijn

We sluiten deze korte maar hevige rondrit door het hellenistische beeldhouwwerk af met een bezoek aan Berlijn. Ik had eerder al verteld dat tijdens de hellenistische periode veel macht verhuisde naar het oosten van het Griekse gebied, naar het huidige Turkije. De belangrijkste stad in het Griekse rijk werd **Pergamon**, waar de hele stad volgens een monumentaal plan werd aangelegd met tempels, fontein, gymnasia en een wereldberoemde bibliotheek. Pergamon werd het centrum van het **schrijven op geprepareerde dierenvelen** in plaats van papyrus en vandaar dat het woord hiervoor (**perkament**) van Pergamon is afgeleid. In deze stad werd een groot altaar voor Zeus en Athene opgericht, met voorstellingen van de strijd van de goden tegen de **Giganten** (mythologische reuzen met baarden en drakenstaarten). De afbeeldingen beslaan meer dan 120 meter en de figuren zijn zeer dynamisch en met gevoel voor dramatiek uitgehouwen. Er is zoveel beweging dat het er erg druk uitziet. Dit altaar is vrijwel volledig verplaatst van Pergamon naar Berlijn en staat in het Pergamon Museum in Berlijn.

Het verschil tussen de klassieke beelden en de hellenistische beelden is dat de klassieke beelden gaan over tijdloze perfectie, idealisme, beheerste emotie in een beheerste contrapost. De hellenistische beelden laten eerder de vervallen idealen, de emotie, de dramatiek, de sterke beweging en de overdreven contrapost zien. Ze lijken te dansen.

Tenslotte nog een drietal opmerkingen over de Griekse beeldhouwkunst.

Ten eerste. In de hellenistische periode werden klassieke en archaïsche beelden 'nagemaakt'. De Romeinen wilden beelden hebben die de traditie van de oude Griekse cultuur moesten uitdragen, dat was 'chique'. Op het eerste gezicht lijkt het echt uit de klassieke of archaïsche periode. Toch zie je subtiele verschillen die doen twijfelen of het wel echt klassiek of archaïsch is. Denk aan de Venus van Milo, die er klassiek uit ziet maar net teveel contrapost en beweging heeft en dus hellenistisch moet zijn. Kijk ook eens naar het bronzen beeld hiernaast. Op het eerste gezicht een archaïsche kouros. Maar bedenk dat de strakke canonregels voorschreven dat de vuisten gebald moesten zijn en langs het lichaam moesten hangen. Dit beeld heeft de armen naar voren en de handen open. Het is een hellenistisch beeld dat archaïsch moet lijken.

hellenistische periode -
Apollo van Piombino - 80
v. Chr. - Louvre - Parijs

hellenistische periode - Discobolos
van Myron (kopie) - Museo
Nazionale - Rome

Ten tweede. Van veel Griekse beelden zijn alleen Romeinse kopieën bewaard gebleven, het oorspronkelijk werk is verloren gegaan. Bedenk dat de Romeinen vooral marmeren beelden mooi vonden maar de Grieken vooral bronzen beelden maakten. We zien dus dat er marmeren kopieën zijn gemaakt van (waarschijnlijk) bronzen Griekse beelden. Brons als materiaal is makkelijk te vormen omdat het lichter is: je kunt bijvoorbeeld in marmer geen ballerina uitbeelden die op één teen staat (het beeld zou meteen op die teen breken). In brons kan dat makkelijker. Je ziet bij veel kopieën van bronzen beelden in marmer dan ook dat er opeens boomstronken of ander 'houvast' wordt bijgemaakt om het beeld steviger te maken. Kijk maar eens naar de afbeelding hiernaast: het is de beroemde discuswerper of 'discobolus' van Myron. Het is een Romeinse kopie. Zie je de storende boomstronk naast zijn benen? Het is er om het marmeren beeld steviger te maken. Waarschijnlijk had het originele Griekse bronzen beeld geen boomstronk nodig.

Ten derde. Het klinkt misschien gek maar de Griekse beelden, die er zo mooi en stijlvol uitzien, waren oorspronkelijk heftig beschilderd! De mannen hadden rode haren en blauwe ogen, de wapenuitrusting en kleren hadden ook felle kleuren. Bedenk dat als je de dynamische hellenistische beelden ziet en je hierbij de extra drukte van de vele kleuren krijgt, het soms best een beetje pijn aan de ogen kan doen (het wordt te druk). Toch is het belangrijk dat je de kleur realiseert om een compleet beeld te krijgen van wat de Grieken zelf beoogden met hun beeldhouwwerken.

Voorbeeld grieks beeld (in kleur)

Nu we de geometrische, de archaïsche, de klassieke en de hellenistische periode beschreven hebben, kijken we nog naar twee aparte onderwerpen uit het oude Griekenland. De Griekse architectuur en de Griekse godsdienst. Met deze twee onderwerpen erbij 'snap' je de afbeeldingen en gebouwen sneller en heb je, wat mij betreft, voldoende achtergrond voor de basiscursus Griekse kunstgeschiedenis.

De Griekse goden

Net zoals bij de Egyptenaren helpt het om wat meer te weten van de godsdienst, zodat je sneller afbeeldingen herkent. Dit is tevens belangrijk omdat later (in de renaissance en de barok) veel werd teruggegrepen op de Griekse **mythologie** en we dus veel schilderijen van deze goden gemaakt zijn, die je nu beter kunt herkennen. Ik zal bij elke Griekse god zijn Egyptische en Romeinse 'collega' erbij zetten. De Romeinse evenknie is goed aan te geven, maar dit geldt niet altijd voor de Egyptische, omdat de Griekse goden eerder van de goden van het Midden-Oosten zijn afgeleid dan van de Egyptische.

Zeus (Egypte: Ra/Re/Amon; Romeins: Jupiter)

Oppergod. Woont op de berg **Olympus**. Op straat makkelijk te herkennen aan zijn grote **witte baard** en zijn **blauwe wenkbrauwen**. Heeft vaak een **bliksemschicht** in zijn hand. De **adelaar** was zijn heilige vogel, de eik zijn heilige boom. Vrouwengek. Hera is zijn zus en vrouw tegelijk maar Zeus heeft van overspel zijn specialiteit gemaakt. Zo heeft hij maar liefst bij acht andere godinnen naast Hera en bij veertien gewone vrouwen nakomelingen verwekt.

Op straat is Zeus makkelijk te herkennen aan zijn grote witte baard en zijn blauwe wenkbrauwen.

Veel andere belangrijke goden en godinnen zijn daarom kinderen van Zeus. Zo is Aphrodite de dochter van Zeus en de godin Dione. Apollo en Artemis zijn kinderen van Zeus en de godin Leto. Hermes is de zoon van Zeus en de godin Maia en Athene is de dochter van Zeus en de godin Metis. Ook helden zijn soms kinderen van Zeus en gewone sterfelijke vrouwen. Zo is Heracles de zoon van Zeus en Alcmene, Perseus de zoon van Zeus en Danae, Minos de zoon van Zeus en Europa, Castor en Pollux de zonen van Zeus en Leda, Dionysus de zoon van Zeus en Semele etc. Zeus verleidde deze sterfelijke vrouwen vaak met een **vermomming**, die later vaak door kunstenaars is weergegeven. Rembrandt schildert Zeus in de gedaante van een **stier** terwijl hij de schone dame Europa ontvoert. Leonardo da Vinci tekent Zeus in de gedaante van een **zwaan** die Leda bezwangert. Correggio schildert Zeus terwijl hij in de gedaante van een **wolk** de vrouw Io verovert. Er zijn veel schilderijen van Zeus die als **gouden regendruppels** de opgesloten Danae weet te benaderen. List en bedrog waren de Griekse goden dus niet vreemd en Zeus is bijzonder creatief in zijn veroveringen. Hij is onbetwist het hoofd van de godenfamilie en is door zijn gezag de bevestigster van de maatschappelijke orde. Ook het gezin, gasten en vreemdelingen stonden in zijn bescherming, vandaar dat veel gezinnen een klein Zeusa-altar in hun huis hadden staan. Op zich opmerkelijk dat de beschermheer van het gezin zo vaak zelf is vreemdgegaan, maar laten we zeggen dat de tijden zijn veranderd.

Hera (Egypte: Isis; Romeins: Juno)

Vrouw van Zeus. Weet dat hij vaak vreemdgaat en doet er dan ook alles aan om roet in zijn eten te gooien. Toch wordt de verbintenis tussen Zeus en Hera als heilig gezien en is Hera de godin van het huwelijk.

Hera

Apollo

Apollo (Egypte: Ma'at; Romeins: Apollo)

Eén van de belangrijkste goden. De god van het goede en het schone, handhaver van orde en recht, genezer van ziekten, gebruikte zijn pijl en boog om overmoedigen te straffen en was de god van de kunsten (vooral het dichten en de muziek). Hij was een voorspellende god die veel geraadpleegd werd.

Het **Orakel van Delphi** openbaarde via Apollo de wil van de goden. Later, in de Romeinse tijd, verbond men Apollo als ‘stralende god’ ook met de zon.

Hades (Egypte: Osiris; Romeins: Pluto)

De Griekse god van het **dodenrijk**. Hij schuwt het licht en een **helm** maakt hem **onzichtbaar**. Het dodenrijk van Hades werd omgeven door een aantal rivieren, waaronder de **Styx**. De veerman **Charon** vervoerde de doden over de rivier de Styx naar het rijk van Hades. Griekse doden kregen een **munstuk** in hun mond of op de ogen mee om Charon voor de overtocht te betalen. Alleen iemand die begraven of verbrand was kan toegang krijgen, de onbegravenen bleven eindeloos dolen. Hades’ hellehond **Cerberus** bewaakte de toegang. De Griekse rituelen rondom het sterven zijn niet zo uitgebreid als bij de Egyptenaren, die hun hele leven al met de dood bezig waren. Toch zie je zo het belang van de begraafplaats opkomen (denk aan de Dipylonvazen) en weet je nu waarom veel Griekse munten zijn gevonden in graven.

Hades

De BBC televisieserie “Wie betaalt de veerman” (Who pays the ferryman) uit de jaren zeventig van de vorige eeuw refereerde aan het gebruik om de Griekse doden een munstuk in de mond mee te geven.

Athena (Egypte: Ma’at; Romeins: Minerva)

Athena

Geboren, in volle wapenuitrusting, **uit het hoofd van Zeus** toen hij letterlijk een barstende hoofdpijn had. Goed te herkennen aan haar helm op het hoofd en ze heeft vaak een speer in de hand. Godin van de oorlog en de strijd tegen het kwaad, maar ook de godin van de welvaart en vrede, de kunst, de ambachten en het handhaven van de wet. Opmerkelijk dat Athene zowel de godin van de oorlog als de vrede is, naar gelang wat op dat moment het beste uitkomt. De meeste verering van Athena vond plaats op het schiereiland Attica waar de stad Athene op ligt. De stad Athene is genoemd naar de godin (en niet andersom). Haar dieren waren de slang, de uil en de haan. Op de Atheense munten stond aan de ene kant Athena, aan de andere kant de afbeelding van een uil.

Hermes (Egypte : geen, misschien Anubis; Romeins: Mercurius)

God van de handel. Wijsneus. Wordt door Zeus gebruikt als **boodschapper voor de goden** en als begeleider van gestorvenen tot aan de Styx in de onderwereld. Te herkennen aan zijn **geveugelde helm** op zijn hoofd, zijn **geveugelde sandalen** en zijn aparte **staf** in de hand (de tak van een olijfboom met twee slangen eromheen gedraaid). Met die staf kon hij mensen laten slapen en wakker. Als boodschapper (‘heraut’) was hij ook de god van de welbespraaktheid.

Hermes

Dionysus (Egypte: geen; Romeins: Bacchus)

Dionysus

God van de **wijn**, de vruchtbaarheid en de groeikracht van de natuur. Zoon van Zeus en Semele. Toen Hera erachter kwam dat Zeus een liefdesaffaire had met Semele en wist dat zij het kind van Zeus droeg, haalde ze Semele over om Zeus te vragen in zijn echte gedaante te verschijnen. Bij het aanzien van Zeus’ ware gedaante met donder en bliksem verbrandde Semele onmiddellijk en baarde zij haar

ongeboren kind. Hierop naaide Hermes het kind, Dionysus dus, in de dij van Zeus, om het daar te laten volgroeien. Wie verzint dit. Vandaar dat Dionysus eigenlijk halfgod is maar omdat hij uit Zeus geboren is geldt hij toch als volledige god. Dionysus is goed te herkennen aan de [wijnranken](#) die hij te pas en te onpas plant.

[Poseidon](#) (Egypte: Seth (heerser van stormen); Romeins: Neptunus)

God van de [zee](#). Woonde in een gouden paleis op de bodem van de zee en beheerste met zijn drietand alle verschijnselen van de zee zoals stormen de wind. Zijn dieren zijn de dolfijn en het paard. Die dolfijn is duidelijk, maar dat paard? Toen Poseidon en Athena streden om de heerschappij van Attica, vroeg Zeus aan beiden om hem het meest nuttige geschenk te geven. Poseidon gaf een paard, Athena een olijfboom. Athena won. Maar het paard is verwant gebleven met Poseidon. Verwar de drietand van Poseidon overigens niet met de vork van de duivel.

Poseidon

[Aphrodite](#) (Egypte: geen; Romeins: Venus)

Godin van vruchtbaarheid, [liefde](#) en [schoonheid](#). Aan haar betoverende schoonheid konden zowel goden als mensen geen weerstand bieden, ze zou het goed hebben gedaan in ons moderne uitgaanscircuit. Ze is ook de beschermvrouwe van zeevarenden en beschermer van dieren en planten. Ze is in de buurt van [Cyprus](#) uit zeeschuim verzeen. Ze wordt vaak afgebeeld met bloemen of vruchten in haar hand of zittend op een dolfijn, maar altijd als een beeldschone vrouw (denk bijvoorbeeld aan de eerder beschreven Aphrodite van Milo of de Aphrodite van Cnidos).

Aphrodite

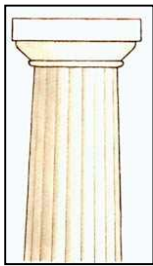
Naast deze hoofdgoden zijn er nog anderen die ik heel kort zal beschrijven. Ares (Romeins: Mars) is de god van de oorlog, herkenbaar aan zijn helm, speer en schild. Hestia (Romeins: Vesta) is de godin van huis en haard, vaak zittend afgebeeld terwijl ze haar voeten warmt aan een vuurtje. Artemis (Romeins: Diana) is de godin van de jacht, herkenbaar aan haar pijl en boog. Demeter (Romeins: Ceres) is de godin van de oogst, herkenbaar aan haar korenschoven. Hefaistos (Romeins: Uranus) is de god van het vuur en de smid van de goden, herkenbaar aan zijn grote hamer. Pan (Romeins: Faunus) is de god van de herders, herkenbaar aan zijn bokkenpoten, hoorns op zijn hoofd en zijn panfluit. En zo kan ik nog lang doorgaan over Griekse mythologie, voorlopig echter is dit voldoende.

Zo. Nu we de Griekse goden wat beter hebben leren kennen en daardoor makkelijker afbeeldingen kunnen plaatsen, gaan we door naar het laatste onderdeel van de Griekse kunst: de [architectuur](#). Die is ook, zoals de rest van de Griekse kunst, niet mis.

De Griekse architectuur

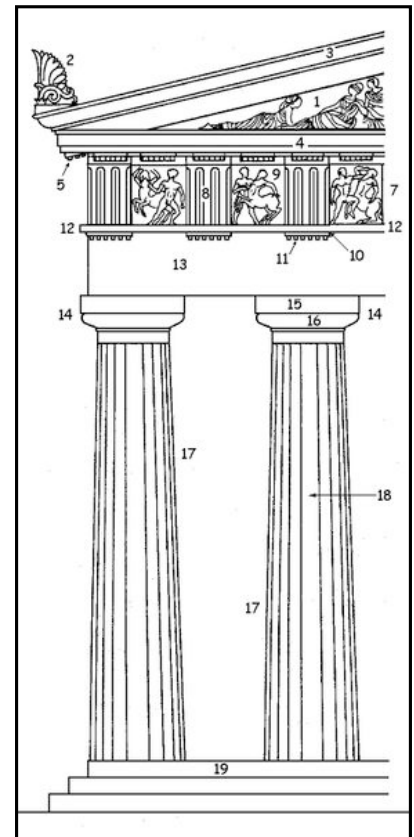
We zullen ons voor de Griekse architectuur concentreren rondom twee thema's. Het eerste is het verschil tussen de soorten [zuilen](#) die de Grieken gebruikten, de zogenaamde bouwordes. De tweede is een beschrijving van de [Acropolis](#) in Athene en de gebouwen die daar te vinden zijn.

We beginnen dus met de verschillen tussen de soorten zuilen. Dit is belangrijk omdat nog tot op de dag van vandaag deze drie zuilen in de architectuur gebruikt worden. Er zijn drie hoofdsoorten. Elke soort zuil heet een “orde” en er zijn dus **drie zuilenordes**. En hier horen nu eenmaal veel specifieke termen bij.

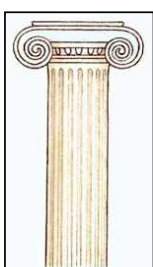

Dorische zuil

De eerste heet de **Dorische orde**. Een Dorische zuil is een dikke, zware zuil die naar boven toe een beetje dunner wordt, met groeven in de lengterichting. De bovenkant van de zuil is niet versierd. Deze groeven in de lengte van een zuil heten ‘**cannelures**’ (nr 18 in het plaatje). Het stukje verbreding direct bovenop de zuil heet het ‘**kapiteel**’ (nr 14) en een Dorische zuil heeft een onbewerkt kapiteel van drie ronde vlakken (het lijkt een beetje op een kroonkurk van een bierflesje). Het kapiteel is plat van boven zodat er een grote ‘dwarsbalk’ op kan liggen. Deze grote dwarsbalk heet het **architraaf** (nr 13). Bovenop het onbewerkte architraaf is er een bewerkte laag aangebracht waarin stukjes met verticale cannelures worden afgewisseld met bewerkte beelden. De verticale stukjes moeten precies boven de zuilen staan en exact ertussen in. Deze bewerkte laag heet het ‘**fries**’ (nr 7). Bovenop het fries is het dak aangebracht. Het driehoekige stuk tussen het dak en het fries heet het ‘**timpaan**’ (nr 1). De Dorische zuil zelf rust *niet* op een voetstuk maar staat direct op de trappen. Elk onderdeel van zo’n bouworde heeft een aparte naam (ik heb alleen de meest belangrijke genoemd) en de lengte en breedte van elk onderdeel in relatie met elkaar zijn exact bepaald. Het is de Romeinse bouwmeester **Vitruvius** geweest die de Griekse bouwordes later heeft beschreven in zijn werk ‘De Architectura’. Die Vitruvius heeft dus de basis gelegd voor alle architecten na hem. De Dorische bouworde ontstond uit de Griekse tempelbouw rondom de stad Sparta, het gebied waar de Dorische stammen waren neergestreken.

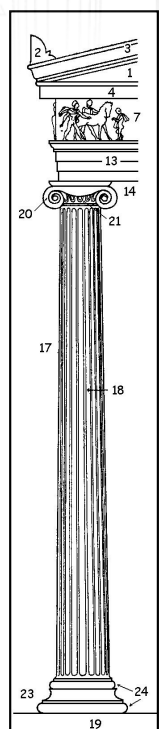

Dorische zuilorde

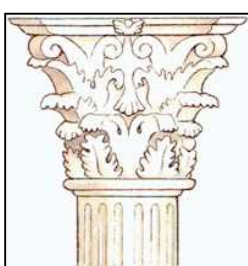

Ionische zuil

De tweede heet de **Ionische orde**. Een Ionische zuil is dunner dan de Dorische zuil. Er zijn wel weer groeven in de lengterichting, die echter dit keer aan de uiteindes zijn afgerond zodat de cannelures net niet helemaal tot aan het kapiteel doorlopen. Bovenaan is het kapiteel van de Ionische zuil versierd met **twee ronde spiralen**, waartussen nog een sierlijk randje is aangebracht. Deze spiralen heten ‘**voluten**’. De architraaf heeft dit keer drie banden, die op elkaar lijken te staan. Het fries is niet ingedeeld in stukjes verticale cannelures met daartussen afbeeldingen, maar de afbeeldingen lopen over het totale fries heen. De zuil staat niet direct op de trappen, maar heeft een voetstuk (het **basement**, nr 23). De Ionische zuil komt uit het huidige Turkije, waar de Ionische stammen waren neergestreken.

Ionische zuilorde

Korintisch kapiteel

De derde heet de **Korinthische orde**. De Korinthische zuil is gelijk aan de Ionische zuil omdat hij dunner is dan de Dorische zuil en niet taps toe loopt, maar hij is makkelijk herkenbaar aan de uitgebreide versieringen aan het kapiteel. Deze versieringen hebben de vorm van krullen bovenin en bladmotieven onderaan. Deze krullen heten ook **voluten**, ook al zijn ze niet helemaal in een cirkel gedraaid.

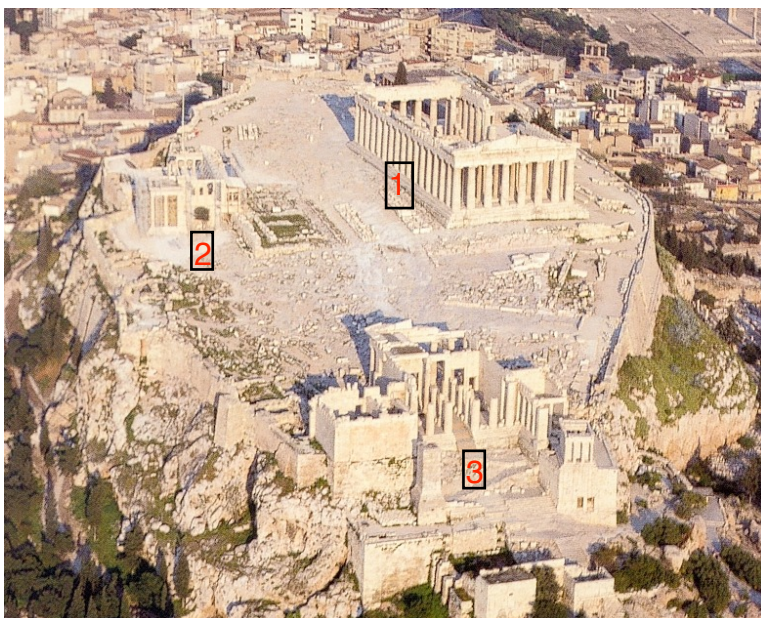
De bladeren komen van de [acanthus](#)-plant en heten acanthusbladen. Voluten en acanthusbladeren komen later in de renaissance en barokperiode nog heel veel voor (bijvoorbeeld op meubels), dus met deze Korinthische zuilen is een echte trend gezet. De Korinthische orde is eigenlijk geen echte ‘bouworde’ omdat het gewoon gaat om de Ionische orde, alleen met een meer uitgewerkt kapiteel. We kunnen dus beter spreken van een Corinthisch kapiteel in plaats van een Korinthische orde. De Korinthische zuil is de jongste van de drie soorten zuilen.

Zo. Nu we ook moeiteloos de drie soorten zuilen van elkaar kunnen onderscheiden hebben we een basis hebben gelegd voor de architectuur. Het gaat zoals we zagen veel verder dan alleen de zuilen, de hele opbouw van een bouworde heeft een voorschrift. Aan de vorm van het architraaf zien we ook welke bouwstijl het betreft, want de Ionische en de Dorische verschillen sterk van elkaar. Nu zul je misschien denken, waarom gaan we zo in detail in op deze namen en deze stijlen? Eigenlijk is het antwoord overal om je heen te vinden. Heb je een antieke kast, dan staat er vast een Dorische, Ionische of Korinthische zuil op. In de moderne architectuur komen de zuilen ook steeds weer terug. Oefen er maar eens op door de zuilen die je buiten ziet te classificeren.

Griekse zuilen hebben altijd cannelures (groeven in de lengterichting). Egyptische niet.

De Grieken waren zeker niet de eersten die met zuilen werkten. De Egyptenaren deden dat al veel eerder, denk maar terug aan de graftempel van Hatsjepsot. De Egyptische zuilen lijken op de Dorische, maar hebben geen cannelures. Alle Griekse zuilen hebben cannelures. Het kapiteel van een Egyptische zuil heeft vaak de vorm van grote papyrus- of palmladeren. De Grieken hebben dus niet exact de Egyptische vorm van de zuilen overgenomen, wel de gedachte.

Op naar de Acropolis

Acropolis, vooraan Propyleeën [3] met rechts tempel van Athena Nike, linksboven Erechtheion [2], rechtsboven Parthenon [1], voltooid 435 v. Chr., Athene

Nu we de basisordes kennen gaan we eens kijken op de [Acropolis](#) van Athene. De Acropolis is een grote kalkstenen heuvel in Athene, waar 's werelds beroemdste gebouwen uit de Griekse oudheid staan. Acropolis betekent letterlijk het ‘hoogste deel van de stad’. Nadat Athene, en ook de gebouwen van de oude Acropolis, in 480 voor Christus door de Perzen was verwoest, begon onder Pericles de herbouw. We zullen ons richten op drie gebouwen van de Acropolis: (1) het [Parthenon](#), (2) het [Erechtheion](#) en (3) de [Propyleeën](#). Deze gebouwen zijn niet alleen belangrijk omdat ze nu eenmaal de meest bekende uit de klassieke Griekse tijd zijn. Ze zijn vooral belangrijk als

standaard in de architectuur omdat ze het toonbeeld zijn van orde, balans en symmetrie.

Parthenon, Acropolis, voltooid 432 v. Chr., Athene

Als eerste werd in 447 voor Christus op de Acropolis een grote tempel voor de stadsgodin Athena gebouwd in **Dorische** stijl: het **Parthenon**. De tempel is gebouwd in een rechthoek van 31 keer 69 meter met 8 Dorische zuilen aan de voor- en achterkant en 17 Dorische zuilen aan beide zijkanten. Binnen zijn er twee kamers gemaakt, de zogenaamde 'cella'. In de voorste cella stond het al eerder beschreven monumentale beeld van **Athena van beeldhouwer Phidias**. Het is een gebouw in Dorische stijl, dus we verwachten misschien zware zuilen en een massief ogend gebouw. Maar het Parthenon oogt licht. De tempel komt zuiver van vorm en in balans over. Er zijn dan ook een paar interessante grappen met dit gebouw door de architecten uitgehaald.

Parthenon, Acropolis, voltooid 432 v. Chr., Athene

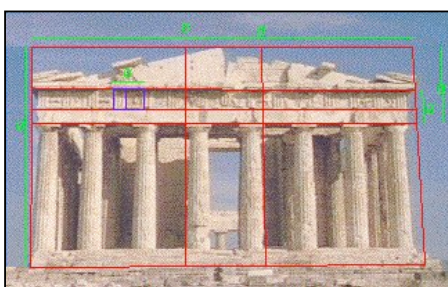
Het beste is het om dan het vooraanzicht van het Parthenon eens te vergelijken met een andere grote Dorische tempel die bewaard is gebleven: de tempel van Hera II in **Paestum** (een Griekse kolonie in Italië). Het Parthenon is de linker afbeelding, de Hera II tempel (in sfeerverlichting) de rechter. Welke verschillen zie je?

Hera II tempel, Paestum, 460 v. Chr. - Italië

Op de eerste plaats zijn de Dorische zuilen van het Parthenon dunner en langer. Er is daardoor bij het Parthenon meer ruimte tussen de zuilen, waardoor het ook lichter overkomt. Er is bij het Parthenon gekozen voor acht zuilen in plaats van zes, waardoor het gebouw evenwichtiger overkomt. De kapitelen van het Parthenon steken niet zoveel uit als de kapitelen van de Hera II tempel.

Een stukje geheime wiskunde

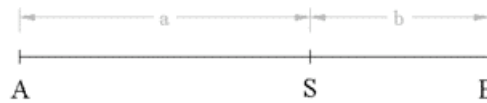

Parthenon, Acropolis, voltooid 432 v. Chr., Athene, gulden snede lijnen

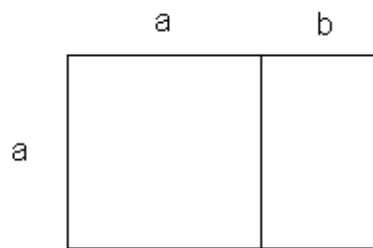
Het meest van belang zijn de verhoudingen tussen zuilhoogte en gebouwhoogte. En hier komt een belangrijk 'geheim' verhoudingsgetal om de hoek kijken, namelijk het getal **Phi**. Laat je even niet door de wiskunde ontmoedigen, het is niet moeilijk. Deze Phi staat voor het getal 0,618. Het is afgeleid van Phidias en heeft overigens niets te maken met het getal Pi (3,1415...) dat gebruikt wordt voor cirkelberekeningen. Het getal Phi is een kernwaarde van architectuur, is het getal van de 'gouden snede' en gaat over zuivere verhoudingen.

Als je een lijn in tweeën deelt ontstaan er twee stukken. Als je de lijn precies in het midden deelt, zijn de twee stukken even groot. Als de verdeling niet exact in het midden ligt, blijft er een groter deel en een kleiner deel van de lijn over. Het getal Phi, de gouden snede, ontstaat als de **verhouding** tussen het kleine deel van de lijn en het grote deel van de lijn even groot is, als de verhouding tussen het grote deel van de lijn en de totale lijn. Lees deze laatste zin nog eens goed, om het te begrijpen.

De volgende tekening helpt daarbij: als het lijnstuk AB wordt gedeeld op het gulden snede punt S, ontstaat de situatie waarbij de verhouding tussen b staat tot a dezelfde is als de verhouding tussen a staat tot AB.

Dit is alleen zo als de lijn precies gedeeld wordt op punt S (0,618 maal AB). Als je een gebouw zo indeelt, ontstaat het volgende plaatje:

Dit kan zowel in de breedte als in de hoogte toegepast worden. Deze gulden snede verhouding is wat een mens het “mooiste” vindt, mooier dan de verhouding 1:1 die ontstaat als je de lijn precies in tweeën deelt. Dat is toch apart nietwaar? De grap is dat de hele natuur zelf ook vaak in de gulden snede verhouding is ingedeeld, misschien dat het ons daarom zo aanspreekt.

Onze navel ligt precies op 0,618 van onze lengte. Onze elleboog ligt op 0,618 van onze armlengte van vingertop tot schouder. Je pols ligt op 0,618 van de elleboog tot je vingerpunt. En ga zo maar door.

Bij het Parthenon is de verhouding tussen de zuilhoogte en de hoogte van het totale gebouw ook in de gulden snede gemaakt. Daarom komt het zo ‘zuiver’ over. De tempel van Hera II is niet volgens de gulden snede gemaakt en komt dan ook minder mooi over. Nu valt over smaak niet te twisten, maar het getal Phi (of, op zijn Grieks, ϕ) geeft een wetenschappelijkere onderbouwing van wat in architectuur ‘mooi’ is. Zelfs moderne architecten als Le Corbusier werkten vaak volgens de gulden snede. Bij het Parthenon gaat het niet alleen om de zuilhoogte, maar ook om de verhouding tussen de zuilen onderling, zelfs over de verhouding tussen de verticale cannelures en de bewerkingen op het fries. Dat is toch knap van deze oude Griekse architecten! Er is zo een blauwdruk gemaakt voor ‘schoonheid’ in architectuur.

Ik ben erg geïnteresseerd in de gulden snede en hoe schilders als Leonardo da Vinci of Johannes Vermeer dit toepasten, of over de afgeleide variant van het getal Phi in de zogenaamde Fibonacci-reeksen die in de natuur zoveel voorkomen. Iets meer over Fibonacci. Deze wiskundige uit Italië zette rond 1200 een aantal getallen naast elkaar in een reeks, waarbij de twee elkaar opvolgende getallen het volgende getal in de reeks vormen. Het gaat als volgt:

1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233, 377, 610, 987,...

Kijk maar naar de getallen: $1 + 1 = 2$. Dan $1 + 2 = 3$. Dan $2 + 3 = 5$. Dan $5 + 8 = 13$. Et cetera. Niets bijzonders, zul je zeggen. Maar als je de getallen op elkaar deelt (bijvoorbeeld 377 gedeeld door 610) ontstaat.... 0,618 oftewel Phi, de gulden snede. De natuur is opgebouwd uit Fibonacci-reeksen. Je hebt één hoofd. Twee ogen. Vijf vingers. Bloemen hebben vaak acht, dertien of eenentwintig bloemblaadjes. De spiralen van een slak zijn opgebouwd uit fibonacci-nummers. En ga zo maar door.

De natuur is dus opgebouwd uit Phi-verhoudingen en Fibonacci getallen. Misschien vinden we deze verhouding daarom onbewust zo mooi. En de Grieken wisten dit al.

Tot slot over het Parthenon nog het volgende. Niet alleen is het opgebouwd uit Phi-verhoudingen, de architecten gingen nog wat verder. De zuilen staan niet perfect recht maar hangen iets naar het midden van het gebouw. De trappen zijn niet perfect recht maar zijn in het midden iets hoger dan aan de zijkanten. Dit is gedaan om voor het menselijk oog precies recht te lijken, want onze hersenen verdraaien de werkelijkheid een beetje en hiermee compenseerden de architecten voor de fouten van het menselijk brein. Je moet er maar opkomen.

De beeldhouwwerken van Phidias zijn in de loop van de eeuwen beetje bij beetje van het fries van het Parthenon gesloopt. Zo was er tussen 1801 en 1804 een Engelse [lord Elgin](#) die een flink aantal mooie Phidias beelden van het fries losbikte en naar Engeland 'verhuisde', waar ze nu nog in het British Museum te zien zijn. Gelukkig zijn er ook heel wat in Griekenland zelf te zien, bijvoorbeeld in het Acropolis Museum in Athene. Over de Elgin beelden loopt al tijden een dispuut tussen Engeland en Griekenland.

En weer terug naar de Acropolis

Het tweede gebouw is het [Erechtheion](#). Het Erechtheion is genoemd naar de Griekse koning Erechtheus die een belangrijke rol speelde in de aanbedding van de godin Athena in Athene. Het gebouw is net als het Parthenon gebouwd in marmer, maar dit keer wordt de [Ionische](#) bouwstijl toegepast. Het Erechtheion bestaat uit drie delen. Het hoofdgebouw was de eigenlijke tempel en had net zoals het Parthenon twee kamers (cella's): één voor Athena en één voor Poseidon. Ik had al verteld over de mythe dat Zeus aan Athena en Poseidon het meest nuttige geschenk gevraagd had en Athena een olijfboom had gegeven en Poseidon een paard. Dit zou op de Acropolis hebben plaatsgevonden, vandaar dat deze twee goden precies hier werden aanbeden. Tevens was Athene een vissershaven, wat de aanbedding van Poseidon naast Athena verder verklaarbaar maakt. Het hoofdgebouw heeft aan de toegang zes Ionische zuilen. De noordelijke hal was de plek waar zich een altaar voor Zeus bevond en de heilige olijfboom van

Athena. Voor de zuidelijk hal staan zes vrouwenfiguren die als zuil dienst doen. Dit is weer iets om bij stil te staan. Deze vrouwelijke zuilen heten '[kariatiden](#)'. Het verhaal gaat dat de stad Karyai (vandaar de naam) bij Sparta tijdens de oorlog met de Perzen met de vijand had geheuld. De mannen werden na de oorlog allemaal een kopje kleiner gemaakt, de vrouwen moesten als slaven van de stad Athene dienen. Door deze

vrouwenbeelden als zuilen neer te zetten werd niet alleen een nieuw element in de bouwkunst uitgevonden, het werkte ook goed om de bevolking van Athene eraan te herinneren niet met de vijand te heulen. Deze kariatiden worden in de latere architectuur vaak toegepast, we zien ze nog vaak in onze steden, bijvoorbeeld bij de Winkel van Sinkel in Utrecht. De echte kariatiden van het Erechtheion zijn in 1979 naar het Acropolis Museum verplaatst en ze zijn op hun oude plek vervangen door kopiëren. Drie kariatide-vrouwen hebben een linksbenig contrapost en drie een rechtsbenig.

Wedgwood Jasperware in de vorm van een Griekse krater

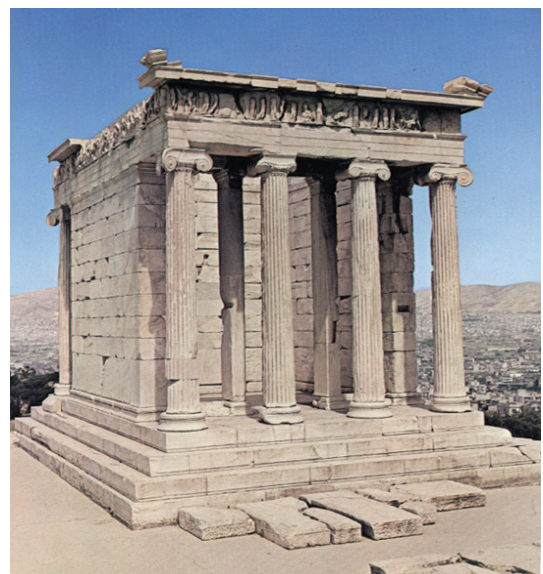
Langs de hele buitenwand van het Erechtheion liep een **fries van blauw marmer** dat met **witmarmeren reliëfs** was versierd. Dit is helaas verloren gegaan, maar wat een aanblik moet dit gebouw gegeven hebben! Er is een aparte serie van het Engelse serviesgoed 'Wedgwood' gemaakt dat Jasperware heet, dat gebaseerd is op het blauwe marmer met de witte afbeeldingen van het Erechtheion.

Het laatste gebouw van de Acropolis dat we zullen behandelen heet de **Propyleeën**. Het gebouw vormt de toegangspoort tot de Acropolis en is in een combinatie van Dorische en Ionische stijl gebouwd. Het is een **voorportaal** om tot het heiligdom van de Acropolis te komen. Je kwam eerst onder zes Dorische zuilen de Propyleeën binnen, daarna volgden aan beide zijden drie Ionische zuilen en als je doorliep, ging je weer onder zes Dorische zuilen door. Aan beide zijden van de

Propyleeën zijn aparte kamers gemaakt. De linkerkamer diende als rustplaats voor pelgrims en was ook een **pinacothek** (een eerste schilderijmuseum), de rechter was een tempel. De gebouwen van de Propyleeën zijn door het uitbreken van nieuwe oorlogen nooit helemaal afgemaakt.

Naast de Propyleeën staat een klein, maar wereldberoemd, tempeltje. Dat is de **tempel van Athena Nike**. Dit Nike staat, zoals eerder gezegd, als godin van de overwinning en de tempel diende dan ook om de Atheners te herinneren aan de overwinning op de Perzen. Het is helemaal in Ionische stijl gebouwd. Op het fries staan afbeeldingen van de strijd van de Grieken tegen de Perzen. In de tempel stond een beeld van Athena met in haar hand een **palmtak**.

Deze palmtak stond symbool voor de overwinning, omdat een palmtak niet in de wind breekt en altijd naar *boven* buigt in plaats van naar beneden.

Acropolis, Tempel van Athena Nike, voltooid 424 v. Chr., Athene

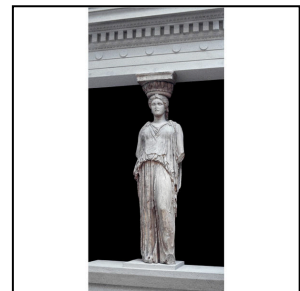
Zo. We hebben het gehad over Dorische en Ionische ordes en Korinthische kapitelen. Over gulden snedes en architraven. Over kariatiden en cella's. Ik hoop dat je dit uitstapje in de architectuur hebt kunnen waarderen.

Tot slot

We zijn lang stil blijven staan bij het oude Griekenland. Dit komt omdat de kunst zo belangrijk is geweest in de Romeinse, Renaissance en latere stijlen. De Griekse kunst legt de basis voor de Westerse kunstgeschiedenis. Latere hoofdstukken zullen dan ook niet zo uitgebreid zijn als deze. We hebben echter niet alles behandeld, zo zijn we niet stil blijven staan bij de Griekse meubels of sierraden, maar we hebben wel de meest belangrijke zaken geraakt. Probeer in latere hoofdstukken steeds te denken of er Griekse voorbeelden van de kunstvoorwerpen of gebouwen zijn. Maar we zullen eerst in de volgende les stil staan bij de Romeinse kunst.

Als je wilt, zijn hieronder een aantal vragen opgenomen als je je nieuwe kennis wilt testen.

1. Deze vaas komt uit:
 - a. De hellenistische periode
 - b. De archaïsche periode
 - c. De geometrische periode
 - d. De klassieke periode
2. Een Kouros is
 - a. Een mannelijk naakt beeld uit de archaïsche periode
 - b. Een vrouwelijk beeld uit de hellenistische periode
 - c. Een mannelijk naakt beeld uit de klassieke periode
 - d. Een vrouwelijk beeld uit de klassieke periode
3. Dit beeld is een:
 - a. Kore
 - b. Kariatide
 - c. Fries
 - d. Klokkenbeeld
4. Welke uitspraak is juist:
 - a. Een Kouros staat in contrapost
 - b. Phidias was een schilder
 - c. Praxiteles was een beeldhouwer
 - d. Het Parthenon stamt uit de hellenistische periode
5. De tempel van Athena Nike op de Acropolis is gebouwd met :
 - a. Dorische kapitelen
 - b. Ionische kapitelen
 - c. Korinthische kapitelen
 - d. Kariatiden
6. Uit welke periode stamt het dit beeldhouwwerk:
 - a. De geometrische periode
 - b. De archaïsche periode
 - c. De klassieke periode
 - d. De hellenistische periode
7. De god met de gevleugelde helm is:
 - a. Poseidon
 - b. Hades
 - c. Hermes
 - d. Zeus

8. Exekias is een beroemd om zijn :
- a. Architectuur
 - b. Schilderwerk
 - c. Beeldhouwwerk
 - d. Literatuur
9. Welke beschrijving is niet juist:
- a. Het klassieke beeldhouwwerk kenmerkt zich door het streven naar perfectie
 - b. De archaïsche beelden hebben een strak canon
 - c. De hellenistische beelden hebben veel emotie, beweging en realiteit
 - d. Griekse beelden waren meestal niet beschilderd
10. Deze vaas komt uit de:
- a. geometrische periode
 - b. archaïsche periode
 - c. klassieke periode
 - d. hellenistische periode

Antwoorden :
1 = C; 2 = A; 3 = B; 4 = C; 5 = B; 6 = D; 7 = C; 8 = B; 9 = D; 10 = B